

Д-р Роман О. Климкевич

ГЕРБ ХОЛМСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Герб Холмщини належить до цінніших пам'яток у геральдичній скарбниці Великої Волині. Постав він приблизно в половині XIV-го століття перед прилученням цієї української волости до Польщі та перетривав, гадаємо, без основних змін до наших часів.

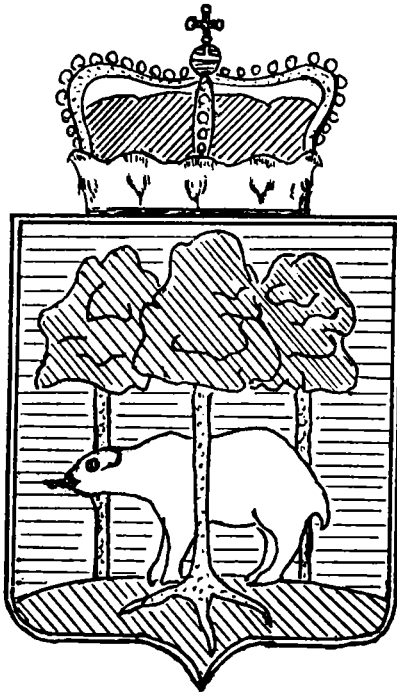
Його найдавніші речеві пам'ятки й дотичні документальні джерела майже вповні однозгідні відносно рисункового зображення гербу, зате вони часто суперечні собі в деякій мірі під оглядом даних про зіставлення гербових барв.

Найдавніші сліди гербу Холмщини зустрічаємо в XV-му столітті. Відомий польський історик і геральдист, Ян Длугош (1415-80), у своїх „Інсігніях”¹⁾ твердить, що герб Холмської землі представляє в зеленому щитовому полі срібного ведмеда у ході, поміж трьома зеленими деревами — двома біля голови й одним збоку. Цей же сам автор у своїй „Історії”²⁾ суперечить собі при описі прапорів, що були вживані під час битви під Грунвальдом 1410-го року, кажучи, що прапор холмської бойової частини містив у червоному полі срібного стоячого лева між двома деревами. Ця суперечність може мати два пояснення. Вона може бути вислідом неточностей чи похибок, що сталися під час пізніших редакцій рукопису Длугоша, а можливо теж, що в „Інсігніях” автор подав вид герба, що за його часів був у дійсному вжитку, а в „Історії” записав якесь неточне усне чи письмнене передання.

В т. зв. „Арсенальському Гербовнику” (рукописі ч. 1114, що переходується в Бібліотеці Арсеналу в Парижі) герб Холмської землі зображений ось як: у блакитному щитовому полі срібний ведмідь на зеленому узгір'ї між трьома деревами — зеленими з бурими пнями. Так описує його Г. Полячкувна³⁾, яка мала цей гербовник у руках. Ф. Пекосінський⁴⁾ твердить вправді, що барва щитового поля цього ж гербу „тілесна”, а дерева тільки зелені, однак ми не маємо доказу на те, що він бачив „Арсенальський Гербовник” власними очима. Крім того мусимо взяти під увагу й те, що забарвлене поле в стародавньому

рукописі напевно зблідло та змінило свою відтінь (що особливо можливе при блакитних барвниках), а крім того можемо сміло припускати, що жінка була спосібна до кращої оцінки невиразної краски. Рукопис цей постав десь на литовсько-білорусько-українських землях на початку XVII-го століття, одначе він спирається на первовзорі з XVI-го століття, якого дальшу підставу творили „Інсигнії” Длугоша з XV-го століття⁵).

До XV-го століття належить теж гербовник знаного ритівника Еразма Камина з Познаня; гербовник переховувався в Університетській Бібліотеці у Львові⁶). Срібний холмський медвідь зображений у ньому в срібному полі на зеленій мураві й між зеленими деревами.

У XVI-му столітті описав цей герб славний польський геральдист, Бартош Папроцький, у своєму знаменитому „Гербовнику Лицарства”⁷), що був виданий 1584-го року, та подав теж його рисункове зображення. Цей же

автор вповні згідний з Длугошевими „Інсигніями” та вважає, що гербом Холмщини є срібний медвідь у ході між трьома зеленими деревами в зеленому щитовому полі.

XVII-е століття залишило нам сфрагістичну речеву пам’ятку, а саме печать Холмської землі, прикріплену до документу з 1674-го року, що зберігається в Воєвідському Архіві в Любліні⁸). З вигляду печати можна припускати, що вона постала куди раніше, а саме приблизно на переломі XVI-го на XVII-е століття. Вона овальна, зображений у її полі без гербового щиту медвідь у ході в свою праву сторону між трьома деревами, а довкільний надпис звучить: **SIGILLVM * TERRAE * CHELMENSIS *** (пам’ятка дещо наднищена).

Приблизно з того ж часу походить теж земська печать Красноставського повіту, що переховувалася в Музею князів Любомирських у Львові. Вона округла, з проміром 37 мм. і містить у своєму полі безщитне виображення медведя в ході між деревами⁹). Довкільний надпис звучить: **SIGIL + TER + ET DISTRI + CRASNO +**. За часів приналежності Червоної Русі до Польської Корони Холмська земля входила разом з Галицькою, Перемиською, Львівською, Сяніцькою й Жидачівською землями в склад Руського воєвідства та ділилася на два повіти, а саме Холмський і Красноставський, які користувалися цим же самим гербом.

У XVIII-ому столітті про герб Холмщини писали два польські геральдисти, славний Каспар Несецький¹⁰), який видав чотири томи своєї „Корони Польської” в роках 1728-43, як теж Вельондек¹¹). Обидва вони придержуються Длугоша, описуючи герб Холмщини як срібного медведя в ході в свою праву сторону між трьома зеленими деревами в зеленому щитовому полі. Згідний з ними теж Чарнецький¹²), якого гербовник появився вправді на початку XIX-го століття, однак своїм змістом належить він вповні до XVIII-го століття, і Заневич¹³), якого рукопис з першої половини XVIII-го століття переховується в Національній Бібліотеці у Варшаві.

У висліді розбору Польського Королівства, воєн на початку XIX століття та інших історичних тогочасних подій, герб Холмщини вийшов з урядового вжитку. 1837-го

року російська влада створила Люблинську губернію, що в її склад увійшла теж Холмська земля, а 26 травня 1849-го року затверджено губерніяльний герб, що містив у собі чотири герби земель, які знайшлися в границях цієї ж губернії¹⁴). Щит був почетвертований: в першому полі герб Люблинської землі, у другому полі герб Холмщини, змінений дещо (в зеленому полі між трьома срібними деревами чорний медвідь), в третьому герб Мазовша, а в четвертому русько-литовська „Погонь”, що представляла ті частини губернії, що належали давніше до Великого Князівства. Цей герб перетривав до 1867-го року, коли зо зміною губерніяльних границь узнано його непідходячим. Дня 13 серпня 1867-го року вислано до затвердження властями два проекти нового губерніяльного герба, що були виготовлені в Люблині, одначе ці проекти не діждалися свого затвердження. Проекти погоріли разом з цілим Архівом Давніх Актів у Варшаві під час війни 1944-го року. Врешті, 25 лютого 1869-го року затверджено остаточний герб для Люблинської губернії¹⁶). Щит був розділений; в горішньому півколі герб Люблинської землі, а в долішньому виправлений дещо герб Холмщини — на зеленому тлі срібний медвідь з червоними очима й язиком у ході на золотій землі між трьома золотими деревами. Цим гербом користувалися всі губерніяльні й повітові власті, як теж численні міста й громади аж до відходу Холмщини під польську владу, коли стародавній герб Холмщини вийшов з урядового вжитку. До II-гої Світової війни перетривав в урядовому вжитку тільки міський герб Холма, що дуже зближений до колишнього земського¹⁷).

Важно відмітити, що сучасне українське суспільство виявило зацікавлення гербом Холмщини. Передовий український геральдист Микола Битинський дав кілька мистецьких зображень цього герба, придержуючись сполучки барв, що були встановлені 1869-го року¹⁸). Цього ж самого зіставлення гербових барв придержувався історик українського мистецтва В. Січинський¹⁹), який виготовив 1952-го року 12 зображень найважливіших земських гербів України для Українського Конгресового Комітету в ЗДА, а між ними теж і герб Холмщини. Герб цей знайшов своє

примінення теж в українській недержавній філателії та якраз на Холмській землі. 1941-го року видано службові марки Українського Допомогового Комітету в Холмі за проектом кап. лейт. Української Державної Фльоти сл. п. Святослава Шрамченка і Василя Штуля²⁰). На одній з них вміщено однобарвний рисунок герба Холмщини (недоліком цього рисунку являється те, що гербовий щит увінчаний новітньою княжою мітрою, а на самій марці пояснено, що це має бути корона короля Данила!). 1942-го року появилася там же ще одна марка з приводу 725-річчя існування Холма з таким самим гербовим зображенням, а того ж самого року випущено її ще раз з особливим надруком в пам'ять 1000-річчя від заснування оселі, з якої постав княжий город Холм²¹).

На закінчення дозволимо собі висловити кілька особистих поглядів на початки герба Холмської землі, беручи під увагу те, що точних дотичних джерельних даних не вдалося знайти. Після найбільшої правдоподібності цей герб витворився з міського герба Холма. Герб Холма мусів уже існувати 1382-го року, коли Холм одержав німецьке міське самоврядне право, і він має три основні історичні відміни: а) медвідь у ході без жодних побічних гербових фігур (часами тільки половина медведя), б) медвідь з трьома зубчатими баштами на хребті та в) медвідь на узгір'ю між трьома деревами (починаючи з XVIII-го століття), отже зображення тотожне з земським гербом. Найдавніші збережені міські печаті Холма походять приблизно з перелому XV-го на XVI-е століття. Сам вигляд гербів Холмщини й Холма, а саме те, що медвідь не звернений у свою ліву сторону за стилем польської геральдики, лише в праву сторону, як це прийнято в західно-європейській і українській геральдиці, вказує на те, що на зображення герба мали вплив або представники українського населення Холмщини або дорадники німці з круга холмських міщан чи посторонніх знавців німецького міського самоврядного права. Не виключено теж, що на вибір медведя, як гербового титла, вплинув один із давніх холмських переказів, що був в XVII-ому столітті записаний єпископом Яковом Сушею в його творі „Фенікс”²²). Князь Щек при

розподілі Руської Землі одержав між іншим і нинішні околиці Холмщини та недалеко місця, де опісля постав город Холм, побудував серед лісів і потоків вежі, щоб з них любоватися звірнею, яка приходила до джерел на водопій. Не входимо в правдивість цього переказу, але знаємо, що місцеві передання були часто одним із важних герботворчих чинників. Медвідь був головним представником української дикої звірні, а зображення узгір'я в земському гербі може теж натякати на назву волости чи її столиці — холм, себто горб.

Остаточне питання це справа правильного добору гербових барв на основі досить пестрої й неусталеної дотичної спадщини половини тисячеліття. Ми вже згадали, що взірць з 1869-го року, що починає прийматися серед українського суспільства, згідний з правилами геральдики й гарний сам по собі, але він усетаки новішого походження. Доцільно й послідовно було б узяти під увагу передусім дві пам'ятки: „Арсенальський Гербовник” і зображення з ратуші в Люблині. Творець „Арсенальського Гербовника”, який безсумнівно походив з русько-литовського Великого Князівства, був правдоподібно куди краще ознайомлений з традиціями й подробицями холмської геральдики, ніж польські геральдисти чи герольдмайстри з Петербурга. В салі люблинського магістрату знаходиться між іншими і герб міста Холма, а саме його остання відміна, що тотожна з гербом Холмщини. Представляє він у блакитному полі срібного медведя між зеленими деревами. Це зображення походить вправді приблизно з половини ХІХ-го століття, одначе його виконавець, якщо сам не був холмщакком, то жив у поблизьких околицях і напевно знав місцеві передання про властиві для цього герба барви. Крім того барви „Арсенальського Гербовника” й люблинського малюнку більше природні, ніж це бачимо в інших зображеннях цього герба; узгір'я й дерева зелені (а не золоті), а щитове поле, що в дійсності представляє небо, блакитне (а не зелене). У висліді вважаємо, що правильний гербопис звучить: в блакитному полі срібний медвідь з золотими очима й язиком, у ході на зеленому узгір'ю між трьома зеленими деревами з золотими стовбурами — одним спереду й двома обабіч. Гербовий

щит може бути увінчаний княжою мітрою з огляду на колишню гідність Холмської волости.

ДЖЕРЕЛА:

1) Joannis Dlugossi Canonici Cracoviensis Insignia seu Cleinodia Regni Poloniae. Kraków, 1851 (Chelmensis terra, in campo viridi ursum album inter tres arbores virides, quarum due ad caput, et tertia ad caudam consistit, portat).

2) Joannis Dlugossi seu Longini Canonici quendam Cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII. Leipzig, 1711.

3) Polaczkówna, H.: Stemmata polonica. Lwów, 1927. Pag. 193.

4) Piekosiński, F.: Heraldyka polska w średnich wiekach. Pag. 378.

5) Polaczkówna, H.: Najstarsze źródła heraldyki polskiej. Lwów, 1924.

6) Gumowski, M.: Pieczęcie i herby miejscowości województwa lubelskiego. Lublin, 1959. Pag. 11, 13-14.

7) Paprocki, B.: Herby rycerstwa. 1858. Pag. 915.

8) Gumowski, ibidem, pag. 14.

9) Gumowski, ibidem, pag. 13.

10) Niesiecki, K.: Herbarz polski. Leipzig, 1839-46. Pag. 171.

11) Wielędek: Heraldyka. 1794. Vol. I, pag. 108.

12) Czarnecki: Herbarz. 1837. Pag. 30.

13) Zaniewicz: Armamentarium Regni Poloniae. 1730. Pag. 70.

14) Gumowski, ibidem, pag. 11.

15) Volumina nr. 1334 et 6214.

16) Винклер, П. П. фон: Гербы городов, губерний, областей и посадов Российской Империи. С. - Петербург, 1899. Ст. 184.

17) Клишкевич Р. Д-р. Герб і печаті міста Холма, ст. 48-55, Літопис Волині ч. 7, 1964. Вінніпег.

18) Напр.: Державні Відзнаки України — Альбом в кольорах. Прага, 1939. Соборний Герб України (кольорова листівка). Видання УНО. Відень, 1939. Герби Українських Земель (кольорова листівка). Відень, 1940. Крім того численні інші виображення цього герба (в Українському Народному Домі в Торонто, в приватному посіданні й т. д.)

19) З особистого листування.

20) Максимчук, Ю.: Каталог українських поштових марок. III частина — недержавні випуски. Ульм-Донау, 1950. Ст. 82-3.

21) Максимчук, Ю.: Каталог українських недержавних марок. Доповнення ч. 1. Шикаго-Мюнхен, 1957. Ст. 87 і 137.

22) „Памятники русской старины в западных губерниях, издаваемые с высочайшего соизволения П. Н. Батюшковым; Холмская Русь”; выпуск VII, ст. 61.

ДАЛЬША ЛІТЕРАТУРА:

Энциклопедический Словарь. 1892.

Батюшков, П. Н.: Холмская Русь — Историческая Судьба Русского Забужья. С. - Петербург, 1887.

Lueck, K.: Die deutschen Siedlungen im Cholmer und Lubliner Lande. Plauen, 1933.

Chomicki, A.: Herby miast i ziem polskich. Warszawa, 1939.